

УДК 340.15(436)»1861/1867»

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.92.1.8>

ДЕРЖАВНО-ПРАВОВИЙ РОЗВИТОК ПОРЕВОЛЮЦІЙНОЇ АВСТРІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ В ПЕРІОД КОНСТИТУЦІЙНИХ ЕКСПЕРИМЕНТІВ (1861–1867 РОКИ)

Грін О.О.,
*старший викладач кафедри адміністративного, фінансового
та інформаційного права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
ORCID: 0009-0004-2249-7895*

Грін О.О. Державно-правовий розвиток пореволюційної Австрійської імперії в період конституційних експериментів (1861–1867 роки).

У статті досліджено державно-правовий розвиток пореволюційної Австрійської імперії в період конституційних експериментів 60-х років XIX століття. Проаналізовано, що чиновницька система неоабсолютизму відзначалася надзвичайною енергійністю та розмаїттям реформ внутрішнього врядування. Стверджується, що з початком її кризи імперська влада започатковує серію конституційних експериментів. Констатовано, що особливе значення на шляху повернення до конституціоналізму мали Жовтневий диплом від 20.10.1860 р. та Лютневий патент від 26.02.1861 року. Показано прогресивну роль Жовтневого диплому, який відновлював права корінних земель, висловлюючи згоду монарха на перехід від централізації до федералізму. Констатовано, що цей акт створював Імперську раду (Reichsrath), яка хоча фактично і перетворювалася на загальнодержавний парламент, але законодавчою владою не наділялась. Стверджується, що справжнім парламентом Рейхсрат став після ухвалення Лютневого патенту. Охарактеризовано його правову природу, поділ влади між імператором, парламентом та урядом, розподіл компетенції між центральною владою та імперським представництвом в коронних землях. Констатовано, що бюрократичний апарат продовжував приймати більшість важливих політичних рішень. Відзначено, що законодавство часто приймалося у формі адміністративних указів, які повністю обходили парламентський процес. Показано дискусію депутатів на Державних зборах Угорщини 1865 р. по формуванню вимог, на яких можливий компроміс з Австрією. Досконально проаналізовано політико-правові погляди А. Добрянського, О. Духновича та греко-католицького духовенства «Угорської Русі» на національне питання протягом вказаного періоду. Констатовано, що позиція Л. Кошута, запропонована ним у вигляді створення «Дунайської федерації», була певною альтернативою вирішення національного питання в Угорщині. Визначено, що у сфері захисту прав людини Австрія поступово ставала на шлях правової держави, водночас, процес формування конституціоналізму в 1861 – 1865 роках тимчасово призупинився. Проаналізовано погляди А. Добрянського на національне питання в Австрійській імперії під час його повторного обрання до угорського парламенту в 1865 р. та зміну його позиції безпосередньо перед утворенням дуалістичної Австро – Угорської держави. Констатовано вирішальний вплив поразки Австрії у війні з Пруссією та діяльності угорської опозиції на чолі з Ф. Деяком у створенні Австро-Угорської монархії. Запропоновано власні висновки з проаналізованого матеріалу.

Ключові слова: австрославізм, автономний округ, Австро-Угорська імперія, адміністративний указ, Воеводство Рутенія, Дунайська федерація, Державні збори, Габсбурги, греко-католицька церква, дуалізм, державно-правовий розвиток, Імперська рада (Рейхстаг), Добрянський, Духнович, Жовтневий диплом, Лютневий патент, ландтаг, неоабсолютизм, експеримент, національне питання, повіт, режим, коронна земля, кантон, конституційний акт, консисторія, централізація, федералізм, унія.

Hrin O.O. State and legal development of the post-revolutionary Austrian Empire during the period of constitutional experiments (1861–1867).

The article examines the state and legal development of the post-revolutionary Austrian Empire during the period of constitutional experiments of the 60s of the 19th century. It is analyzed that the bureaucratic system of neo-absolutism was distinguished by extraordinary energy and variety of internal governance reforms. It is argued that with the beginning of its crisis, the imperial government initiated a series of constitutional experiments. It is stated that the October Diploma of 10/20/1860 and the February Patent of 02/26/1861 were of particular importance on the path to returning to constitutionalism. The progressive role of the October Diploma, which restored the rights of indigenous lands, expressing the monarch's consent to the transition from centralization to federalism, is shown. It is stated that this act created the Imperial Council (Reichsrath), which, although it was actually transformed into a national parliament, was not endowed with legislative power. It is argued that the Reichsrat became a real parliament after the adoption of the February Patent. Its legal nature, the division of power between the emperor, parliament and government, the division of competence between the central government and the imperial representation in the crown lands are characterized. It is stated that the bureaucratic apparatus continued to make most of the important political decisions. It is noted that legislation was often adopted in the form of administrative decrees that completely bypassed the parliamentary process. The discussion of deputies at the Hungarian National Assembly of 1865 on the formation of demands on which a compromise with Austria was possible is shown. The political and legal views of A. Dobryansky, O. Dukhnovych and the Greek Catholic clergy of "Hungarian Rus" on the national question during the specified period are thoroughly analyzed. It is stated that the position of L. Kossuth, proposed by him in the form of the creation of the "Danube Federation", was a certain alternative to solving the national question in Hungary. It is determined that in the sphere of human rights protection Austria gradually embarked on the path of a legal state, at the same time, the process of forming constitutionalism in 1861–1865 was temporarily suspended. The views of A. Dobryansky on the national question in the Austrian Empire during his re-election to the Hungarian parliament in 1865 and the change in his position immediately before the formation of the dualistic Austro-Hungarian state are analyzed. The decisive influence of Austria's defeat in the war with Prussia and the activities of the Hungarian opposition led by F. Dejak in the creation of the Austro-Hungarian monarchy is stated. Own conclusions are proposed from the analyzed material.

Key words: Austro-Slavism, autonomous district, Austro-Hungarian Empire, administrative decree, Voivodeship of Ruthenia, Danube Federation, State Assembly, Habsburgs, Greek Catholic Church, dualism, state and legal development, Imperial Council (Reichstag), Dobryansky, Dukhnovych, October Diploma, February Patent, Landtag, neo-absolutism, experiment, national question, county, regime, crown land, canton, constitutional act, consistory, centralization, federalism, union.

Постановка проблеми. Досвід управління Австрійською імперією в період конституційних експериментів 1861–1867 років може бути корисним для функціонування центральних органів державної влади України в умовах кризових ситуацій, викликаних сучасною війною. Необхідно врахувати як позитивні, так і негативні аспекти управління, такі як роздробленість адміністративного устрою та боротьбу за національні права, що призвели до утворення дуалістичної Австро – Угорської імперії в 1867 році. Потрібно створювати єдину систему державного управління та уникати помилок, які були допущені в Австрійській імперії, що не мала єдності в національному питанні.

Стан опрацювання проблеми. Проблематику державно-правового розвитку пореволюційної Австрійської імперії в період конституційних експериментів (1861–1867 роки) досліджували такі науковці як: В. Ванечек, Т. Ісламов, В. Кульчицький, С. Кан, І. Коломієць, І. Мельнікова, Х. Моряк-Протопопова, М. Никифорак, Е. Прістер, А. Пушкаш, М. Рейді, І. Терлюк, А. Тейлор, Б. Тищик, І. Трайнін, С. Федака, Е. Цьолнер, В. Шандор, В. Шушарін та ін.

Визнаючи цінність наукових праць, змушені констатувати, що існує незавершеність наукових розробок вказаної проблематики в історико-правовій науці.

Метою статті є аналіз юридичних актів, що характеризували державно-правовий розвиток пореволюційної Австрійської імперії в період конституційних експериментів (1861–1867 роки).

Виклад основного матеріалу. Період 1849 -1859 років в історії Австрії увійшов до літератури під назвою «неоабсолютизм» [1, с. 368]. Верхня межа цього періоду очевидно пов'язана

з відставкою уряду А. Баха (серпень 1859 р.), який метою свого уряду вважав централізацію та онімечування. Е. Цольнер вважає, що неоабсолютизм, незважаючи на деякі слабкості, під деяким кутом зору вигідно відрізнявся від статичного іммобільного добезрезового режиму. Він відзначався надзвичайною енергійністю. Розмаїті реформи стосувалися внутрішнього врядування. У межах територіального адміністрування повіті було поділено на політичні та судові; межі повітів, враховуючи ідеї Кромеризького конституційного проекту, допасовувалися до мовних, національних кордонів [1, с. 388]. Тепер, – продовжує автор, – управителі громад не обиралися, а призначалися у Відні. Залежна від уряду та земельних управ бюрократія тримала в своїх руках і місцеву адміністрацію. Чиновницька система 50-х років була суттєво краще відрегульована, ніж добезрезова, її співробітники відзначалися працьовитістю, непідкупністю та добре усвідомлювали свій обов'язок [1, с. 388]. Найвдалішою реформою неоабсолютистського режиму, на нашу думку, була реорганізація і оновлення освітньої системи під керівництвом міністра освіти графа Лео Тун-Гогенштайна.

Період відносного спокою завершився навесні 1859 р. з початком військових дій в Італії. Австрійські війська під особистим командуванням імператора Франца Йосифа 24.06.1859 р. потерпіли нищівну поразку в битві поблизу Сольферино, і за Цюрихським мирним договором Австрія була змушена звільнити Ломбардію [2, с. 53]. Ці події викликали незадоволення в Угорщині. Крайною ширились чутки про незалежність Угорського королівства населення ухилялось від сплати податків, служби в армії, виконання судових рішень [3, с. 203]. Крім того, у квітні 1859 р. Австрійський національний банк збанкрутував. Банкіри відмовились кредитувати непідзвітного монарха. А. Ротшильд висловився прямо: «Немає конституції – немає грошей». Міністр фінансів К. Людвіг фон Брук пішов далі. Він писав, що абсолютистський експеримент не виправдав очікувань і не зміг використати енергію Австрійської імперії. Централізацію слід «охолодити» і запровадити «здорову, міцну конституцію», але не таку, яка б відроджувала античні порядки минулого [4, с. 326].

Все це призвело до глибокої кризи неоабсолютистського режиму. Імперська влада започаткувала серію конституційних експериментів. Франц Йосиф I негайно відправив у відставку міністра А. Баха, що був уособленням режиму, а на його місце призначив намісника в Галичині польського аристократа А. Голуховського. Цим обманним маневром цісар хотів продемонструвати, що допускає на найвищі державні посади і представників нацменшин [5, с. 148]. У 1860 р., коли фінансова криза почала досягати дореволюційного рівня, необхідність повернення до конституціоналізму стала очевидною. Особливе значення на цьому шляху мали цісарський диплом від 20.10.1860 р. та цісарський патент від 26.02.1861 року [6, с. 274]. Францу Йосифу I довелося йти на поступки вищому середньому класу, що прагнув брати участь в управлінні державою. Випадково прокоментувавши матері, що «тепер у нас буде трохи парламентаризму», він реанімував стару інституцію, імперську раду або рейхсрат, наповнивши її своїми аристократичними приятелями в надії, що її приймуть за парламент [4, с. 326 - 327]. 5.03. 1860 р. імператорським указом було скликано у Відні розширену імператорську раду. Водночас було розпущено ландтаги, що викликало сильний опір національних меншин.

20.10.1860 р. під впливом нового прем'єр-міністра А. Голуховського Франц Йосиф видав конституційний акт, відомий як Жовтневий диплом. Імператор проголосив, що причиною його видання «виявилася потреба міцнішого сконцентрування урядової влади в краях монархії» для «публічного добра і безпеки монархії» [2, с. 53]. Жовтневий диплом 1860 р. (його авторство належить А. Голуховському) підтвердив дію Прагматичної санкції як конституційної основи держави та відновлював права корінних земель, висловлюючи згоду монарха на перехід від централізації до федералізму, тобто «до такого порядку, який відповідав усвідомленню історичної особливості кожної із земель при збереженні їх нерозчленованого союзу» [7, с. 344]. Він створював імперську раду (Reichsrath) зі 100 членів із дорадчими функціями в господарських і фінансових справах. Законодавчою владою цей орган практично не був наділений, хоча формально перетворювався у загальнодержавний парламент. На думку В. Шандора, «на його основі мали діяти всі краєві сойми «Краєвий Сойм» (Landtag), користуючись своїми конституційними правами, а в імперіальній думі «Державна Рада» (Reichsrath) куди мали висилати всі сойми своїх представників, мали спільно вирішувати діла цілої імперії» [8, с. 134].

Жовтневим дипломом 1860 р. Франц Йосиф I відмовлявся від своїх необмежених прав і ліквідував абсолютизм. Проте С. Федака вважає, що «про те, якою мала бути реформована імперія в

указі говорилось дуже туманно. Імператор допускав як її централістську, так і федеративну форму» [5, с. 148]. Цей нормативно-правовий акт, з одного боку, викликав сильне невдоволення в австро-німецької і угорської еліти, а з іншого – його схвально прийняли представники слов'янських народів. Жовтневим дипломом для Угорщини було передбачено деякі привілеї: 1) скасовано поділ королівства на кілька автономних округів, не пов'язаних між собою; 2) відновлено права угорської мови. Вони свідчили про перші кроки у напрямі перетворення Австрії у федеративну державу. Однак федералізація управління, як виявилось, стосувалась лише Угорщини (16.01.1861 р. це підтвердив спеціальний цісарський рескрипт) [6, с. 274]. Слід погодитися з думкою дослідників про те, що одним з найважливіших положень диплома можна вважати пункт, у якому йшлося про участь крайових сеймів в ухваленні законів [2, с. 53]. Проте цей документ не було впроваджено в життя. Невдовзі Віднем принцип федералізму було замінено принципом централізації.

Законодавчі функції парламенту залишалися під питанням. Новий міністр фінансів Ігнац фон Пленер пояснював Францу Йосифу, що фінансова стабільність може бути забезпечена лише тоді, коли Національний банк буде звільнений від втручання уряду, а запозичення будуть контролюватися справді представницькими інституціями [4, с. 327]. А. Голуховський пішов у відставку і у такий спосіб висловив свою незгоду з підготовкою нового конституційного закону (ухваленого у лютому 1861 року) за яким Австрія залишалась централізованою монархією. На місце А. Голуховського призначили А. Шмерлінга, який у своїй роботі був орієнтований на підтримку німецького народу і централізму [2, с. 54]. Справжнім парламентом Рейхсрат став 26.02. 1861 р., коли під тиском ліберальної спільноти було ухвалено Лютневий патент, яким парламенту надавалися законодавчі функції. Згідно цього конституційного акту імперська рада стала двопалатною і складалася з Палати панів та Палати депутатів. Члени верхньої палати призначались імператором. До нижньої палати депутатів (до 1867 р. – 343 особи) делегували ландтаги коронних земель [9]. Функції парламенту було розділено на дві секції – «Велику» і «Малу». Перша вирішувала питання, що стосувались імперії (включно з Королівством Угорським) загалом. Друга займалась регіональною проблематикою. У свою чергу імператор володів правом вето на рішення імперської ради а також видавав «надзвичайні постанови» в перервах між її сесіями [9].

Лютневий патент 1861 р. передбачав існування монархії як єдиної держави з центральним урядом, якому підпорядковувались і землі угорської корони. Він містив «Основний закон про імперське представництво» та земельні статuti і положення про сеймові вибори. Нові правила встановлювали цензи представників від ландтагів, розширюючи право голосу приблизно до чверті дорослого чоловічого населення та запроваджуючи складну процедуру голосування, яка віддавала перевагу німецькомовному населенню [4, с. 327]. Враховуючи вищенаведене, угорці вирішили бойкотувати вибори до нового парламенту та хотіли відмовитись від сплати податків. Це змусило уряд домовлятися з послами інших країн (наприклад, українські посли в обмін на підтримку урядових рішень у Державній раді нарешті домоглися видання 23.03. 1862 р. імператорського наказу про відкриття на юридичному факультеті Львівського університету двох кафедр з українською мовою навчання [2, с. 54].

Лютневий патент зберіг владу імператора над армією та зовнішньою політикою. Однак, найважливішим було те, що імператор продовжував призначати уряд, а міністри були відповідальні та підзвітні йому. Франц Йосиф I постійно призначав на посади в міністерства перевірених бюрократів, а не фахових політиків. Він в будь-якому разі цінував фаховість більше, ніж політичні переконання. Таким чином, бюрократичний апарат все ще приймав більшість важливих політичних рішень. Окрім того, законодавство часто приймалося у формі адміністративних указів, які повністю обходили парламентський процес. Таким чином, бюрократичний абсолютизм поступився місцем не правлінню демократичних інститутів, а бюрократичному конституціоналізму [4, с. 328].

Угорщина одностайно відкинула Лютневий патент. Комітатські збори та муніципалітети приймали резолюції, в яких оголошували його незаконним та попереджали, що любий угорець, який буде приймати участь у роботі рейхсрата, буде вважатися зрадником батьківщини. Під час виборів депутатів Державних зборів Угорщини обирався тільки той, хто стояв на позиціях відновлення конституції 1848 року. Один з лідерів угорської опозиції Ф. Деяк виклав цю позицію наступним чином: Угорщина готова домовитися з династією та Австрією на основі відновлення конституції 1848 р., і тільки після цього можуть бути змінені ті її положення, які протирічать єдності імперії; необхідно визнати абсолютну рівність Угорщини з Австрією, без чого імперія не може бути

збережена, і будь-яка спроба ігнорувати цей факт зустріне рішучий супротив угорської нації [10, с. 212-213]. Радикально налаштовані депутати Державних зборів на чолі з К. Тісою пропонували оформити цю позицію у вигляді рішення (резолюції), а Ф. Деяк – у вигляді петиції. Пропозиція Деяка в якій парламент домагався персональної унії з Австрією пройшла 5.06.1861 р. 155 головами проти 152 «однак цісар зажадав щоби перед тим переведено ревізію законів з 1848 року» [11, с. 49]. Саме в цей час загострилися відносини між Віднем і Будапештом. Австрійський уряд ввів у дію «конституцію міністра А. Шмерлінга», згідно з якою законодавча влада в монархії залишалась в компетенції австрійського парламенту, представники ж народів могли тільки вносити свої «пропозиції» [5, с. 149]. Державні збори Угорщини відхилили як Жовтневий диплом, так і Лютневий патент, заявивши про небажання Угорщини приймати участь у роботі рейхсрату. У відповідь 22.08. 1861 р. імператор розпустив Державні збори. Знову було ліквідовано комітатське самоуправління, комітатами почали керувати імператорські комісари, в Угорщині вводився військовий стан.

Становище віденського уряду було вигідним для закарпатських русинів. У березні 1861 р. проходили перші після революції вибори до місцевих представництв, у тому числі і до Державних зборів Угорщини. До останніх було обрано А. Добрянського від Маковицького округу в Шариші, Ю. Маркуша від Березнянського та О. Шерегелі від Бичківського округів. О. Духнович відкрито визнавав, що А. Добрянський переміг на Маковиці тільки завдяки агітації там О. Павловича [5, с. 148-149]. Виборці його округу віддали за нього 613 голосів проти 242, які отримав проугорський адвокат Й. Якович [11, с. 50]. В Галичині активне громадське життя дало можливість обратися до імперського парламенту 61 депутату. Окрім віденського «Вісника для русинів австрійської держави», який духовно пов'язував галицьких і закарпатських русинів (в 50-х роках безоплатними кореспондентами якого були О. Духнович, М. Нодь, В. Добрянський, М. Бешкидт, Т. Гавриш, І. Добе, Ч. Маковицький, Т. Фесторій, О. Татранський, Л. Йоанник та ін. [11, с. 18]), почала виходити нова львівська газета «Слово», яка на початку 60-х років виступила політичним майданчиком для висловлення позицій з національного питання, захисту закарпатських русинів від мадяризації та нападів на греко-католицьку церкву. Зокрема 16 (28) 1861 р. вона надрукувала лист О. Духновича до Я. Головацького з якого дізнаємося про його погляди на національне питання. У листі О. Духнович пише про те, що в Національних зборах Угорщини «воюють Славяне і Румуни, то може й Русинам, не бажаючи сего, дістанеться окрушина» [11, с. 52]. Далі русинський будитель зауважує, що «в Галичині є конституція бодай на папері, а на Закарпатській Русі навіть того нема, бо німецькі закони знесено, а нових не ухвалено» [11, с. 52]. В іншій частині листа О. Духнович пророче заявляє: «Закон про народности не згадує імен Русинів, бо останні не внесли до сойму ніякого прошення. У нас «скудость любви и приверженности кь народности». Коли закарпатські Русини не отрясуться із сих пороков, не підуть на зустріч намірам Ад. Добрянського, що хоче їх «як Іозуе вь землю обітованную привести», що прийде Немезіс з бичем, плетеним із лискавиць та зітре їх з лица землі із прокломом народа та мезтью неба» [11, с. 52]. Державні збори Угорщини, писав О. Духнович, не вирішили питання про «народности, через що симпатії Славян до Мадярів опали, а Серби надіються на Відень» [11, с.52]. Духнович почав сумніватися у правильності виключної орієнтації на Відень. Він вважав за краще шукати згоди з Будапештом, за що й висловився у «Віснику» [5, с. 150]. Будитель заперечував сепаратистський характер національного руху в краї, бажаючи тільки «федеративного братерства».

В таких умовах А. Добрянський ще перед виборами добре розумів, що він і його група не можуть бути обрані без співробітництва з греко-католицьким духовенством. Тому у свою передвиборчу програму він включив питання збереження церковних податків а також державну допомогу греко-католицькій церкві. Проте ця програма не могла бути викладена обраним депутатом А. Добрянським тому, що в квітні 1861 р. на першому засіданні Державних зборів Угорщини її мандатна комісія відразу оголосила його мандат недійсним через розбіжності в політичних позиціях з шовіністичною частиною депутатів. Депутат Народі (Narody) підняв питання про «легітимність обрання Добрянського». Після проведення дебатів з цього питання 2.04.1861 р. була прийнята пропозиція лідера опозиції Ф. Деяка: «Угорський парламент проголосив автономію Угорської Русі ілєгальною справою, а мандат Адольфа Добрянського неважним» [12, с. 73–75]. Незабаром угорський парламент, який став в опозицію до Габсбургів, було розпущено. У відповідь А. Добрянський видав у Відні на німецькій мові підготовлений ним виступ у формі брошури «Промова депутата угорського сейму А. Добрянського до питання про адресу». У першій части-

ні промови автор аналізує правовий статус Угорщини щодо інших частин Габсбурзької імперії. На підставі нормативних джерел А. Добрянський доводить, що Угорщина так само як і Чехія перебуває з Австрією не в персональній, а в реальній унії (тоді у випадку переривання династії Габсбургів вони обидві знову стали б самостійно виборними королівствами) [13, с. 1139]. У своїй програмі він наполягав на поділі Угорщини в дусі австрославізму на п'ять автономних округів: німецько-угорський, сербський, румунський, словацький та руський. Кожний округ повинен мати свій представницький орган та депутатів як в загальноугорському парламенті, так і в загально-імперському рейхсраті. Відстоюючи право кожного округу на встановлення своєї національної мови в якості основної мови адміністрації та школи (при деякому обмеженні інтересів національних меншин або «островів»), А. Добрянський вважав, що угорська мова може бути визнана єдиною мовою загального парламенту та центральних державних органів Угорщини [14, с. 153].

Національна програма щодо території закарпатських русинів, розроблена А. Добрянським у цьому документі включала наступні вимоги обмеженої територіальної автономії: 1. Виділення русинських комітатів в особливу автономну територію – «Воеводство Рутенія» зі своїм «конгресом» і адміністрацією, що складається з чиновників русинів. 2. Надання певної кількості місць у вищих державних закладах Угорщини русинам, виходячи з тієї відсоткової долі, яку вони займають щодо всього населення країни. 3. Заснування самостійного «руського» архієпископства та встановлення виборності вищих духовних осіб у відповідності з правилами східно-християнської церкви. 4. Забезпечення розвитку національної культури, викладання в школах на рідній мові та визнання рівноправності русинської мови [15, с. 163-164]. Добрянський, знаючи, що угорські націоналісти воліють не визнавати природних прав меншин (які реально складали більшість), посилаючись на історичне право угорського народу, зупиняється на багаточисельних історичних даних, які доводять, що ці меншини мали права, і що їх поступово відбирала угорська влада. Зокрема він посилається на історичні документи, віднайдені ним в Лелеському монастирі (в Земплині), що доводили історичне право русинів на автономію, якою вони ніби користувались ще в часи королів династії Арпадів. Добрянський порівнював панування угорців з гнітом, який тяжів над Індією та Ірландією, сміло заявляв на адресу угорських шовіністів, які вважали себе привілейованою нацією, що їх панування не довговічне через спільність інтересів угорських національностей [16, с. 77]. Нарешті А. Добрянський вимагав надання кожному народу і кожній церкві Угорщини права щорічного скликання своїх з'їздів для обговорення національних, шкільних і церковних справ, «незалежно від кордонів округу» [14, с. 154]. Буквальне тлумачення цього документу дозволяє стверджувати, що в ньому містяться принципи екстериторіальної культурно-національної автономії у поєднанні з вимогами обмеженої територіальної автономії.

В жовтні 1861 р. Добрянський розіслав циркуляр духовенству з питання про національність, в якому пропонував не змішувати національність з віросповіданням і дав можливість, таким чином, неугорським народам захищати свої національні права. Циркуляр викликав обурення угорських правлячих кіл. З цього приводу А. Добрянського двічі викликали до Відня для дачі пояснень. Обидва рази його діяльність була визнана такою, яка відповідає закону [16, с. 78]. Невдоволення угорський властей було засновано на звичаї, що закон, який захищає хоча б в якійсь мірі рівноправність народів, що населяють Угорщину, дійсний тільки для угорської нації, бо всі інші народи є «угорцями русинської чи будь-якої іншої мови» [16, с. 78]. У 1868 р. А. Добрянський, розвиваючи свої ідеї про звільнення греко-католицької церкви краю від католицького впливу, на засіданні угорського парламенту висунув програму церковної реформи в «Угорській Русі» [17, с. 268].

Свої програми з національного питання також висунуло духовенство Марамороського і Ужанського комітатів. «Марамороські русини» вимагали: 1) створення національних округів на основі національного принципу; 2) провідних урядовців округів має вибирати населення, інші вищі урядовці також повинні обиратися населенням; 3) створення можливостей для розвитку рідної народної мови; 4) невтручання уряду у справи народної мови та її вільний розвиток у церкві; 5) створення відповідних установ для плекання рідної мови [18, с. 135]. Ширші вимоги висувало ужанське духовенство (І.Пастелій, А. Попович, І. Раковський), програма якого була опублікована під псевдонімом «Унгварець». Крім вищевказаних вони ставили питання також про «руський сейм», в компетенцію якого входили б питання церковного, освітнього і громадського характеру [5, с. 148]. Мукачівська єпархія підтримала національну програму А. Добрянського і намагалася показати, що вона, стоячи на сторожі національних і народних прав русинів, йде далі Добрянсько-го в «автономістських» вимогах. Консисторія Мукачівської греко-католицької церкви обговорю-

вала в 1862 р. програму А. Добрянського і внесла до неї наступні поправки: 1) замість «Воєводство Рутенія» було запропоновано русинську автономну територію назвати «Князівство рутенське» на чолі з особливим губернатором або керівником краю; 2) створити суди, «незалежні від політичного управління»; 3) питання про виборність греко-католицьких єпископів передати на розсуд імператора; 4) в округах, де русини складають меншість населення, число чиновників з їх середовища повинно відповідати відсотку «рутенів» серед всього населення; 5) забезпечити представництво русинів в судах, придворній канцелярії, намісницьких радах та міністерствах [13, с. 154]. На нашу думку, наведені поправки консисторії до проекту А. Добрянського не розширювали, а навпаки, звужували його програму хоча б тому, що питання виборності єпископа (питання церковної автономії) та усунення католицького засилля ставилося в залежність від волі імператора.

Після розпуску угорського парламенту, обраного в 1861 р., в Угорщині було встановлено так званий «тимчасовий стан» («Provisorium»). В травні 1862 р. Л. Кошут запропонував альтернативне (відмінне від концепції Ф. Деяка – О.Г.) вирішення угорського питання, яке полягало у створенні «Дунайської федерації». Навчені гірким досвідом братовбивчої війни з румунами і слов'янами, Кошут з однодумцями взяв курс на національне примирення. Однак його готовність йти на певні поступки в національному питанні неугорським народам королівства не означала відмови від ідеї угорської гегемонії в багатонаціональній Угорщині. План Дунайської федерації Л. Кошута полягав у наступному: 1) Угорщина, Румунія та Сербія вступають в федерацію («державний союз»), зберігаючи повний суверенітет у внутрішніх справах; 2) спільна оборона, зовнішня торгівля, митні справи координуються спеціально призначеною виконавчою радою, яка по черговою засідає в Пешті, Белграді та Бухаресті; 3) Хорватія – Славонія отримує право на самовизначення, спірні з Угорщиною територіальні питання вирішуються шляхом плебісциту; 4) народний референдум повинен також вирішити долю Трансільванії після повалення влади династії Габсбургів; 5) південні області Угорщини, населені сербами, отримують автономію [10, с. 213-214]. З нашої точки зору це була певна альтернатива. Такої кардинальної програми вирішення національного питання в той період не висувала жодна політична група неугорських народів Угорщини. Ми переконані, що навіть часткова реалізація цього плану, без сумніву, задала б інший вектор розвитку міжнаціональних відносин у цьому регіоні. Ідеї Кошута, навіть з точки зору його колег (Ф. Деяк, Й. Етвеш, К. Тіса, Р. Белькреді та ін.), які знаходилися в опозиції до австрійського імператорського двору, здавалися надто радикальними.

Незважаючи на встановлення «тимчасового стану» в Угорщині, віденська влада продовжувала реформи ліберального характеру. 27.10.1862 р. було прийнято закон «Про охорону особистої свободи». Згідно з його положеннями, поліцейська влада у випадку законного затримання особи була зобов'язана впродовж 48 годин або звільнити заарештованого, або представити належним органам; заборонено обмежувати будь-яку свободу, а держава за кожен арешт, проведений з порушенням закону, мала відшкодовувати збитки потерпілому. Також 28.10.1862 р. ухвалено закон «Про охорону житла», за яким не допускалось проникнення у житло без відповідного рішення суду [2, с. 54]. 17.12.1862 р. було прийнято закон «Про пресу», який надавав право видавати газети і журнали фактично всім громадянам імперії. Обумовлювалося, що кожен видавець зобов'язаний надсилати періодичне видання в органи безпеки краю не пізніше як за 24 години до виходу у світ. Щоправда, влада мала право конфіскувати окремі статті або номери газет із політичних мотивів [19, с. 306]. Вважаємо, що встановивши в законах чіткі межі та обмеження для призупинення дій органів влади проти деяких прав і свобод людини, Австрія поступово ставала на шлях правової держави.

Водночас, з точки зору формування конституціоналізму, цей процес призупинився через те, що в період з 1861 р. по 1865 р. парламент по суті зберігся тільки для збереження видимості конституційного устрою та для затвердження бюджетів імперії. У 1863 р. Рейхсрат покинули чехи і польські послы, що повністю паралізувало його роботу. Таким чином спроби реформ провалилися, що в 1865 р. визнав і сам Франц Йосиф I, скасувавши конституційний акт 1860 р. та призупинивши діяльність парламенту.

За свідченням джерел А. Добрянський у той період користувався «особливою довірою» імператора та покровительством ерцгерцога Альбрехта – намісника Угорщини. Декілька представників словацької та русинської інтелігенції, зокрема брат А. Добрянського, К. Добрянський, Негребецький та Долинай, були призначені жупанами і віце-жупанами комітатів Угорщини [14, с. 155]. Австрійський уряд заявляв про свою готовність покращити положення малих народів Угорського

королівства. У 1863 р. А. Добрянський отримав австрійський титул гофрата, а невдовзі 3.06.1864 р. імператорським наказом його було призначено радником – доповідачем угорської придворної канцелярії у Відні [20, с. 227]. Намісницьку канцелярію в Будапешті було ліквідовано. До введення дуалізму (1867 р.) і утворення відповідного міністерства в Будапешті, канцелярія була вищим урядовим органом для Угорщини.

Після повторного обрання до угорського парламенту в 1865 році від Шариського комітату, А. Добрянський продовжував добиватися здійснення своєї національної програми. Виступаючи з парламентської трибуни в 1866 р. проти політики централізації державного управління та поглинання неугорських народів Угорщини, він визнаючи непорушність діючої конституції, вимагав надання більшої незалежності комітатам, створеним на основі «народного принципу» з метою, щоб в подальшому вони набули прав швейцарських кантонів. Верховним законодавчим органом Угорщини, на думку Добрянського, повинен бути союзний парламент з забезпеченням у ньому пропорційного представництва незалежних кантонів [14, с. 155-156]. Ці п'ять автономних кантонів, які самоуправлялися за допомогою своїх сеймів, мали підпорядковуватись загальнодержавному рейстагу. Відстоюючи в своєму меморандумі право русинів Закарпаття на автономію, він заявляв, що якщо угорський сейм не піде на зустріч цим законним вимогам, то русини «вимушені будуть шукати собі нову вітчизну» [14, с. 157]. Такі погрози панівні кола Угорщини розцінили як черговий прояв «русинського панславізму». Якщо до цього віденська влада з підкресленою увагою ставилась до А. Добрянського та підтримувала його проекти «національної перебудови» Угорщини, то в 1866 р., коли на порядок денний стало питання про утворення «двоцентрової» австро-угорської держави, його виступи вже не відповідали планам віденської влади. В цей період А. Добрянський відступає від своїх вимог федеративного принципу побудови державного устрою Угорщини та адміністративно-територіальної автономії, обмежуючись висуванням проектів поміркованої культурно-національної автономії. У 1867 р. він вийшов у відставку і після закінчення строку депутатських повноважень (1868 р.) присвятив себе громадсько-політичній діяльності. «Угорська Русь» на той момент перестала юридично підпорядковуватись Відню і вся влада над нею перейшла в руки Пештського уряду. Як зазначив В. Вернадський, «той рік (1866 – О.Г.) складає знову зовсім новий перелом в історії Угорської Русі і перелом сумний» [21, с. 55].

Основним завданням сформованого в червні 1865 р. уряду Р. Белькреді була підготовка угоди з Угорщиною. Ще 16.04.1865 р. Ф. Деяк опублікував знамениту «пасхальну статтю» в якій оголосив про готовність Угорщини погодитись на угоду, якщо їй буде дозволено жити за власними законами. В червні 1866 р. обговорення тексту угоди, в основі якої лежав проект Деяка, було перервано війною з Пруссією. В результаті цієї війни Австрія втратила своє значення на міжнародній арені та потрапила під німецьку сферу впливу. 26.07.1866 р. було підписано перемир'я, за яким вона назавжди відмовлялась від втручання у німецькі справи, визнавала керівну роль Пруссії в Німеччині та зобов'язувалась виплатити воєнну контрибуцію у розмірі 20 млн талерів [10, с. 215]. Ці умови були підтверджені Празьким договором від 23.08.1866 року. Через день після його підписання відновилися австро-угорські переговори про угоду. 21.12.1867 р. досягнута угода було оформлено у вигляді двох окремих законів: австрійського «Про спільні справи земель австрійської монархії і про порядок їхнього вирішення» й угорського «Про спільні справи земель угорської корони і про порядок їхнього вирішення» [2, с. 55]. Згідно з цим законом, Австро-Угорська монархія складалася з двох цілком незалежних союзних держав – Австрії (офіційна назва – землі, представлені у Державній раді чи Ціслейтанія) та королівства Угорщини (землі Корони Святого Стефана або ж Транслейтанія), які мали самостійний внутрішній устрій.

Висновки. Таким чином, утворенням дуалістичної держави Австро-Угорської імперії завершилися революційні та національні перетворення в Угорщині 1848-1949 років. Криза 60-х років XIX ст. пройшла без руйнівних потрясінь і була оформлена компромісом еліт двох найсильніших націй. Виділивши їх, угода зробила неможливим позитивне вирішення національного питання в самій Угорщині, перетворивши в майбутньому, зокрема, румунів та сербів на її ворогів. Національним меншинам було відмовлено у праві на самовизначення, хоча формально у 19 параграфі «Основного державного закону» проголошувалося право кожного народу на захист, розвиток своєї національності й мови. На жаль, прогресивне за формою законодавство Австро-Угорщини у сфері міжнародних відносин, залишилося лише на папері. Згодом, у 1918 році це стало однією з головних причин розпаду імперії, і великих потрясінь у житті кожного народу, який пов'язав з нею свою долю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Цьольнер Е. Історія Австрії. Львів, 2001. 712 с.
2. Моряк-Протопопова Х. М. Галицьке намісництво: створення структура і реальність. Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів 2013. 262 с.
3. История Венгрии: 3 т. [ред. кол.: Т. М. Исламов, А. Й. Пушкеш, В. Л. Шушарин]. М., 1971. Т.2. 1972. 600 с.
4. Рейді М. Габсбурги. Злет і занепад володарів світу / пер. з англ. О. Кулаков. К., 2025. 448 с.
5. Федака С. Історія України: Серія 3. Модерна історія: Том 10: Імперська доба 1764–1914. Ужгород, 2022. 232 с.
6. Никифорак М. В. Буковина в державно-правовій системі Австрії (1774–1918 рр.). Чернівці, 2004. 384 с.
7. Ванечек В. История государства и права Чехословакии. М., 1981. 503 с.
8. Шандор В. Закарпаття: історично-правний нарис від IX ст. до 1920. Нью Йорк, 1992. 292 с.
9. «Імперська рада». Українська вікіпедія. URL: <http://uk.wikipedia.org>
10. Исламов Т.М., Пушкеш А.И., Шуширин В.П. Краткая история Венгрии. М., 1991. 608 с.
11. Александр Духнович і Галичина. Студія дра Кирила Студинського проф. унів. у Львові. Відбитка із «Наукового Зборника» Товариства «Просвіта» в Ужгороді за рік 1924. Ужгород, 1924. 76 с.
12. Трайнин И. Ф. Национальные противоречия в Австро – Венгрии и ее распад: монография. М., 1947. 308 с.
13. Ф. Аристов. А.И. Добрянский. Карпатский свѣтъ. Ужгород, 1931. Годъ IV. Ч. 1 -2. С. 1131–1144, 1190-1192, 1225-1230.
14. Коломиец И. Г. Очерки по истории Закарпаття. Часть вторая. Социально – экономические отношения, национально-политическое и культурное движение в Закарпатье в XIX веке. Томск 1959. 245 с.
15. Лелекач М. Нові причинки до політичної діяльності А. Добрянського Науковий Збірник Товариства «Просвіта» в Ужгороді. Світлій пам'яті о. каноніка і протоєрея Д-ра Василя Гаджеги. Річник XIII–XIV. (за Р. 1937-38) Ужгород, 1938. С. 160–164.
16. Добош С. Адольф Иванович Добрянский: очерк жизни и деятельности. Братислава, 1956. 165 с.
17. Коломиец И.Г. Социально-экономические отношения и общественное движение в Закарпатье во второй половине XIX столетия. Том второй. Томск, 1962. 677 с.
18. Шандор В. Закарпаття: історично - правний нарис від IX ст. до 1920. Нью Йорк, 1992. 292 с.
19. Терлюк І. Я. Історія держави і права України: Навчальний посібник. К., 2011. 944 с.
20. Галас В., Переш І. Політико-правові ідеї А. Добрянського та його боротьба за єдність слов'янського світу. Ідеї слов'янської єдності та суспільна думка на Закарпатті в XIX–XX ст. Доповіді наукового семінару, присвяченого 150 – річчю Слов'янського з'їзду в Празі. Ужгород, 1999. С. 224–232.
21. Мазурок О., Пеняк П., Шевера М. Володимир Вернадський про Угорську Русь. Ужгород, 2003. 94 с.